

149034

TARİHTE
ve
GÜNÜMÜZDE
EHL-İ SÜNNET

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	149034
Tas. No:	297.45 TAR. G

İstanbul 2006

ENSAR NEŞRİYAT
Ticaret Anonim Şirketi

© Tebliğlerin muhteva ve dil bakımından sorumlulukları tebliğ sahibine,
telif hakları İSAV'a eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir
ISBN : 975-6794-75-5

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 45
Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 10

Kitabın Adı

Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet

Editörler

Prof. Dr. Mahmut KAYA
Doç. Dr. Hüseyin SARIOĞLU
Dr. İsmail Kurt
Seyit Ali TÜZ

Yayına Hazırlayan
Hüseyin KADER

Dizgi – Mizanpaj
Ensar Neşriyat

Kapak Düzeni
Erhan AKÇAĞLU

Baskı
Karmat

1. Basım
Haziran 2006
İsteme Adresi

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Süleymaniye Cad. No: 13 Süleymaniye / İstanbul
Tel : (0212) 513 43 41 Faks : (0212) 522 46 02
www.ensarneşriyat.com.tr

“EHLÜ’S-SÜNNE VE’L-CEMÂ’A”

Oluşum Süreci, Tarihsel-Teolojik Bağlamı ve Kimliği Sorunu

Prof. Dr. Mevlüt ÖZLER

Erzurum Üniv. İlahiyat Fak.

Öğretim Üyesi

Bir dünya görüşünün, bir zihniyetin topyekün ve özlü ifadeleri olan kavramlar kültür, medeniyet ve düşünce sistemleri açısından çok önemlidir. Bundan dolayı, kendi kavramlarını oluşturamamış düşünce ve medeniyetler kalıcı olamazlar. Ancak, şu husus özellikle hatırlanmalıdır ki kavramların yerli yerinde ve doğru olarak kullanılmalrı da en az inşaları kadar önemlidir. Kavramların doğru kullanılabilmesi ise onların ortaya çıktıkları tarihsel süreç ve bağlamın bilinmesine bağlıdır; aksi takdirde kavramların hakiki de-
laletleri unutulmakta ve bir kavram kargaşası doğmaktadır. Bu ise tam bir düşünce kaosuna yol açmakta, dolayısıyla neyin nasıl ifade edilip anlaşılacağı bilinemez hâle gelmektedir.

Bu yaklaşımdan hareketle burada İslâm düşünce geleneğinde, kanaatimizce teolojik olmaktan çok nasları okuma ve anlama çabaları etrafında şekillenen metodolojik farklılıklar yanında, sosyal-siyasî şartlar sonucu oluşmuş ya da oluşturulmuş kavramlardan biri olan “Ehlü’s- sünne ve’l-cemâ’a” adlandırmasının tarihi arka plânını, kavramlaşma sürecini ve tarihsel bağlamını konu edinecek ve bu çerçevede bir özeleştiri yapmaya çalışacağız.

“Ehlü’s-sünne ve’l-cemâ’a” ifadesinde yer alan “ehl” kelimesi nisbet ifade eder. Binâenaleyh Ehl-i Sünnet “Sünnet’e mensub olanlar”, “Sünnet ehli”, “Sünniler” demektir. Sünnet kelimesi lugatte; ister iyi ister kötü olsun yol, gidiş, tarz, üslûp, âdet, davranış manâlarına gelir.¹ Gerek Kur’ân-ı Kerim’de, gerekse Hadis-i Şerîflerde bu anlamda kullanılan sünnet kavramı Allah’a nisbet edildiğinde, O’nun hükümleri, emir ve yasakları, yani O’nun muamele şekli ve değişmez kanunü anlaşılır.² Nitekim Kur’ân’da yer alan “sünnetü’l-evvelîn”³ ifadesi, kelimenin lugat anlamına uygun olarak, geçmiş ümmetlerin gittikleri yol, karşılaştıkları muamele, uğradıkları ceza ve âkibet manâlarına gelirken; yine Kur’ân’da Allah’a nisbetle yer alan “sünnetullah”⁴ ifadesi, Allah’ın kanunu, O’nun muamele şekli anlamını taşımaktadır.

Kelimenin lugat anlamına uygun olarak, Rasûlüllâh (s.a.v.) bir hadislerinde şöyle buyururlar: “İslâm’da kim güzel bir sünnet ortaya koyar ve kendisinden sonra onunla amel edilirse, o güzel sünneti koyan onu tatbik edenlerin sevabına da nâil olur ve o sünneti işleyenlerin ecirlerinden de hiçbir şey eksilmez. Fakat İslâm’da kim kötü bir sünnet koyarsa ve kendisinden sonra onunla amel edilirse, o kötü sünneti işleyenlerin günahı, o sünneti ihdas edenin boynuna olduğu gibi, ötekilerin günahlarından da bir şey eksilmez.”⁵

Lugatte, yukarıda zikredilen manâlarda kullanılan sünnet kavramı, İslâm’ın başlangıcından itibaren hususi bir anlam kazanmış ve yine yol, gidiş, tarz gibi lugat manâlarını korumuş olmakla birlikte sadece Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yoluna, onun gidişatına tahsis edilmiştir. Ancak, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yol ve gidişatının, Allah’ın, kendisini tebliğine memur ettiği din ile ilgili olması dolayısıyla, kelimenin lugatte var olan kötü veya mezmûm yol

¹ İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut, 1388/1968, XIII, 225-226; ez-Zebîdî, Muhammed Murtaşâ, *Tâcu’l-Arâs*, Beyrut, 1386/1966, IX, 224; krş. Ebu’l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ, *el-Külliyyât*, Beyrut, 1412/1992, s. 497; et-Tehânevî, Muhammed Ali el-Fârûkî, *Keşşâfu Istilâhâtü’l-Fünûn*, Kalkuta, 1862, I, 703.

² İbn Manzûr, a.g.e., XIII, 225.

³ Bkz. el-Enfâl, 8/38; el-Hicr, 15/13; el-Kehf, 18/55; el-Fâtur, 35/43.

⁴ el-Ahzâb, 33/38,62; Fâtur, 35/43; Câfir, 40/85; el-Feth, 48/23.

⁵ Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, İstanbul, 1401/1981, Kitâbü’l-İlm, bab no: 6, Hadis no: 15. Benzeri bir ifade için bkz. Müslim, Kitâbü’z-Zekât, bab no:20, Hadis no: 69.

manâları ıstilahî anlamın dışında bırakılmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünneti söz konusu olduğunda, bu sünnetin zemmi gerektiren bir yol ve gidiş olması mümkün değildir. Aksine bu yol ve gidiş, Kur'ân'ın açıkça ifade ettiği şekilde⁶ övülmeye ve örnek alınmaya lâyıktır.⁷ İstilahî anlamdaki Sünnet, Kur'ân'dan sonra İslâm'ın ikinci temel kaynağı olup her dini ilmin kendi konusu açısından tarifleri yapılmıştır.⁸ Bu itibarlardır ki "Sünnet", kelâm ilminde bid'atın karşıtı olarak kullanılır ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) düşünce ve davranışlarına uygun bir yolu, onun emir ve yasaklarının⁹, ilk müslümanların Rasûlullah'tan tevarüs ederek takip ettikleri anlayış ve çizgiyi¹⁰ ifade eder. Kısaca belirtmek gerekirse Ehl-i Sünnet ifadesinde yer alan Sünnet kelimesi, yukarıda kaydedilen mânâlara uygun olarak, birisi metot¹¹ diğeri Peygamber'in (s.a.v.) hadisi ve Sünneti¹² olmak üzere iki anlama gelmektedir.

Kelimenin birinci anlamı bakımından Ehl-i Sünnet terkibi, müteşabihat konusu başta olmak üzere itikat alanunda, meselenin derinliklerine dalmaksızın, sahabe ve tâbiûnun benimsedikleri teslimiyetçi metodu¹³, bir başka ifadeyle Hz. Peygamber (s.a.v.) ile onun ashabının akâid sahasında takip ettikleri yolu izleyenleri ifade eder¹⁴. Bu anlamda Ehl-i Sünnet herhangi bir e-

⁶ Bkz. el-Ahzâb, 33/21.

⁷ Koçyiğit, Talat, *Hadis İstilahları*, Ankara, 1985, s. 400.

⁸ Bu tarifler için bkz. Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul, 1987, s. 140-141; krş. el-Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Ta'rîfât*, İstanbul, 1300, s. 82-83; Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s. 497-498; et-Tahânevî, a.g.e., I, 703 vd.

⁹ Bkz. el-İsfahânî, er-Râğîb Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî, Beyrut, tsz., s. 245; İbn Manzûr, a.g.e., XIII, 225; ez-Zebîdî, *Tâc*, IX, 244; krş. Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, s. 401.

¹⁰ Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s. 497; Aydınlı a.g.e., s. 140-141.

¹¹ Emin, Ahmed, *Zuhru'l-İslâm*, Beyrut, 1388/1969, IV, 96.

¹² Emin, a.g.e., IV, 96; Ammara, Muhammed, *Resâilü'l-Adl ve't-Tevlîd*, Kahire, 1971, I, 62.

¹³ Emin, a.g.e., IV, 96.

¹⁴ el-Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed Sadru'l-İslâm, *Usûlü'd-Dîn*, nşr. Hans Peter Linss, Kahire, 1383/1963, (tercemesi için bkz. Şerafeddin Gölçük, *Ehl-i sünnet Akaidi*, İstanbul, 1980.) s. 235; İbnü'l Cezvî, Cemaleddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman el-Bağdâdî, *Telbîsü İblîs*, Beyrut, 1404/1989, s. 16-17; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Mîlel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, tah. M. İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyra, Cidde, 1982, II, 113; eş-Şâtibî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa b. Muhammed el-Gırnatî, *el-Muvâfakât fi Usûli's-*

kol ve fırkanın ismi olmayıp; bir metodolojinin adıdır. Tarihte bu teslimiyetçi metodu izleyenler ise özellikle hicretin ilk asrında, yani Mu'tezile, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye gibi kendilerine has bir metodolojileri olan itikâdî fırkaların zuhurundan önceki dönemde yer alan ve çoğunlukla "Selef" diye isimlendirilen nesildir. Bu anlamda "Selef"i bir ekol ya da fırka ismi olarak anlamamak gerekir. Selef, bir mezhebin değil, ilk neslin ve onun izlemiş olduğu metodun adıdır. Çünkü farklı anlayışların daha yeni ortaya çıkmaya ve itikâdî ekollerin henüz oluşmaya başladığı bir dönemde, kurumsal anlamda bir fırkalaşmadan söz edilemeyeceği için hicretin birinci asrında Selef denilen bu ana kitle ve yolu bir fırka olarak kabul etmek doğru olmaz.

Buradan hareketle sonuç olarak şunu ifade etmek gerekir ki daha sonra hicri üçüncü asırda teşekkül edecek olan ve Eş'ariyye ile Mâtürîdiyye'nin temsil ettikleri Ehl-i Sünnet çizgisi, metodik anlamda Selef'in teslimiyetçi anlayışına çoğunlukla uymadığından onları bu çerçevede değerlendirmek mümkün olmaz. Çünkü sonradan oluşmuş olan Mâtürîdî ve Eş'arî metod Selef'in aksine, itikâdî konularda onların tartışmadıkları meseleleri tartışmış, teslimiyetçi metoda karşın, nakille birlikte akla ve aklî te'villere önemli ölçüde yer vermiş, bu çerçevede müteşâbihatla iştigali uygun görmeyen Selef'in hilafına müteşâbih nasları te'vîl etmişlerdir. Burada önemle kaydedelim ki bu müteahhir metodu izleme konusunda Ehl-i Sünnet dışında addedilerek Ehl-i bid'at diye isimlendirilen fırkalar da Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye ile müştereklik arz etmektedirler.

Ehl-i Sünnet terkinde yer alan Sünnet kelimesini; ifade ettiği ikinci manâ olan Peygamber'in (s.a.v.) hadis ve sünneti anlamından hareketle tarif edersek, o zaman Ehl-i Sünnet sahih bir senetle Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen hadislerle, herhangi bir te'vîle tabi tutmaksızın inananları ifade eder.¹⁵ Bu ikinci tanımda da yine bir teslimiyet, yani Kur'ân ve hadis metinlerini aklî yorum ve te'vîle tabi tutmaksızın olduğu gibi kabullenme anlamı olduğu açıktır. Demek oluyor ki sünnet kelimesinin Peygamber'in (s.a.v.)

Şerî'a, nşr. Abdullah Draz, Beyrut, tsz., IV, 4; et-Taftazânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid*, İstanbul 1310 h., s. 16-17; et-Taftazânî, Ebu'l-Vefâ, *Kelâm İlmînin Bellibaşı Me-seleleri*, trc. Şerafeddin Gölcük, İstanbul, 1980, s. 71; İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul, 1339-1341, I, 96.

¹⁵ Emin, a.g.e., IV, 96; krş. Ammara, *Resâil*, I, 62, 63.

hadisi olarak anlaşılması durumunda da yine Ehl-i bid'at denilen fırkaları Ehl-i Sünnet dışında saymak, dolayısıyla kavramı sadece belli zümrelere nisbet etmek doğru olmamaktadır. Zira İslâm'a mensub hiçbir fırka, Sünnet'in geçerliliğini asla inkâr etmemiş¹⁶, aksine Hz. Peygamber'in hadisine sahip çıkarak onu kabullenmiştir. Ancak, hadislerin tesbit edilme yöntemi ile onların yorum ve tevilleri yani hadis metodolojisi açısından aralarında bazı farklılıklar mevcuttur.¹⁷

Binâenaleyh bu hususta Mâtürîdiyye, Eş'ariyye, Mu'tezile ya da bir başka fırka arasında fark gözeterek kavramı bunlardan hususiyle birisine nisbet ve tahsis etmek doğru değildir¹⁸. Onun içindir ki, Ehl-i Sünnet kavramını bu tanım ve içeriğiyle husûsen bir ekole tahsis etmek çok isabetli gözükmektedir. Ancak, Ehl-i Sünnet terkindeki sünnetten içeriklerini yorum ve te'vile tabi tutmaksızın hadis metinlerini olduğu gibi kabullenmeyi anlarsak -ki, bu anlamda Sünnet, taklit ve muhafazayı ifade eder- o zaman bu isim, kendilerine Ashabu'l-Hadis¹⁹ denilen ilk dönem Selef ulemasını ifade eder²⁰. Şu halde Sünnet kelimesinin ifade ettiği her iki anlamı bakımından da Ehl-i Sünnet kavramı Ashabu'l-Hadis ve Selef'i karşılar. Ashabu'l-Hadis'in itikat alanındaki görüş ve metodolojileri incelendiğinde bu durum açıkça anlaşılır.²¹

Ehl-i Sünnet adlandırmasının kavramsal tahlilini bu çerçevede kısaca yaptıktan sonra şimdi kavramın tarihçesi hakkındaki değerlendirmeye geçebiliriz.

¹⁶ Rahman, Fazlur, *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, çev: Salih Akdemir, Ankara, 1995, s. 81.

¹⁷ Ammara, *a.g.e.*, I, 62-63.

¹⁸ Ammara, *a.g.e.*, I, 62.

¹⁹ Ashâbu'l-hadis tanımlaması Hicaz ehline nisbet olunan bir adlandırma olup, Malik b. Enes, Muhammed b. İdris eş-Şâfi'i, Süfyan es-Sevri, Ahmed b. Hanbel ve Davud b. Ali b. Muhammed el- İsfehânî taraftarlarını ifade eder. Bunların bu vasıfla anılmalarının sebebi; onların hadis tahsiliyle, haberleri nakletmekle ve hükümleri naslara dayandırmakla meşgul olup, *haber* ve *eser* bulunduğu açık veya kapalı kıyasa başvurmamalarıdır. Bkz. eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kilânî, Beyrut, 1395/1975, I, 206. Ashâbu'l-hadis hakkında geniş bilgi için bkz. Kutlu, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara, 2000, s. 31-72.

²⁰ Ammara, *a.g.e.*, I, 63-64.

²¹ Ashâbu'l-Hadis'in görüşleri için bkz. Kutlu, *a.g.e.*, s. 67 vd.

Çağdaş müsteşriklerden Montgomery Watt, her ne kadar Ehl-i Sünnet adlandırmasının kendi başına veya bir terkip içinde hicrî üçüncü (miladî dokuzuncu) asırdan beri kullanıldığını söylüyor ise de²² aslında bu kavram, tabiûn nesliyle birlikte hicretin ikinci asrının başlarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. İlk olarak, her ikisi de aynı tarihte vefat eden Hasan-ı Basrî (v. 110/728)²³ ve Muhammed b. Sîrîn (v.110/728)²⁴ tarafından kullanılan Ehl-i Sünnet kavramı, Eyyub es-Sihtiyânî (v. 131/748)²⁵, Ebû Hanîfe (v. 150/767)²⁶, Süfyan es-Sevrî (v. 161/777)²⁷, Fudayl b. İyâz (v. 187/802)²⁸, halife el-Me'mûn (v. 218/833), Ahmed b. Hanbel (v.241/855), Ebû Davud es-Sicistânî (v. 275/888)²⁹, Ebû Hâtim er-Râzî (v. 275/888)³⁰, İbn Kuteybe (v. 276/889)³¹ ve daha başkaları tarafından da kullanılmıştır³².

22 Bkz. Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1981, s. 338.

23 Bkz. ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, İstanbul, 1401/1981, mukaddime, bab no: 23; krş. Yavuz, Yusuf Şevki, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt. X, İstanbul, 1994, X, 525, "Ehl-i Sünnet" mad.

24 Müslim, Mukaddime, I, 15, bab no: 5. İbn Sîrîn burada Ehl-i Sünnet kavramını *Ehl-i bid'at* mukabili olarak kullanmaktadır. Ancak kavrama nasıl bir içerik yüklediği hususunda her hangi bir bilgi yoktur.

25 Bkz. Kırbaçoğlu, M. Hayri, "Ehlu's Sunne" Kavramı Üzerine Yeni Bazı Mülahazalar, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, sayı:1, Temmuz, 1986, s. 72.

26 Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ebsad*, (İmam Azam'ın Beş Eseri içinde nşr. Mustafa Öz, İstanbul, 1981), s. 52. Ebû Hanîfe kavramı burada tamamen *Selef*, Selef metodolojisi anlamında kullanılmaktadır. Çünkü kavramı, müteşâbih nasların ve bu bağlamda Allah'a nisbet olunan sıfatların tevîl edilip edilemeyeceği konusunu tartışırken kullanmakta ve bu sıfatları keyfiyetsiz olarak, tevile tabi tutmaksızın anlaşılması gerektiği, bunun da Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat görüşü olduğunu söylemektedir ki bu anlayış *Selef'e* aittir.

27 İbnu'l-Cevzî, a.g.e., s. 16.

28 el-Malâfî, Ebu'l-hüseyn Muhammed b. Ahmed, *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehlî'l-Ehvâi ve'l-Bida'*, nşr. Sven Dederig, İstanbul, 1936, s. 144.

29 Bkz. Kırbaçoğlu, a.g.mak., s. 72.

30 es-Sâbûnî, Ebû Osman İsmail, *Akîdetü's-Selef ve Ashâbu'l-Hadis*, (*Mecmuatu'r-Resâilü'l-Müniriyye* içinde), Mısır, 1343, s. 132, 133.

31 İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*, Beyrut, 1393/1973, s. 82; a.mlf. *el-İhtilâf fi'l-Lafz ve'r-Red ale'l-cehmiyye ve'l-Müşebbihe*, nşr. M. Zâhid el-Kevserî, Mısır, 1349, s. 61.

32 Bkz. Kırbaçoğlu, a.g.mak., s. 72.

Bizim ulaşabildiğimiz kaynaklarda, bu kavramın ilk kullanımları sırasında hangi içerikle telaffuz edildiği açık ve net değildir. Yani kavram, tam bir tanımı yapılmaksızın kullanılmaktadır. Ancak, kaynaklardaki aktarımlardan şunu anlıyoruz ki kavramı ilk defa kullandığı ifade olunan Hasan Basrî (v. 110/728) ya da Muhammed b. Sîrîn (v.110/728)' den bu yana bu kavram Ehl-i bid'at karşılığı olarak kullanılmıştır. Fakat Hasan-ı Basrî ve Muhammed b. Sîrîn bu iki kavramı kullanırken neyi ve kimleri kastediyorlardı, bu da açık değildir.

Ancak, şunu ifade edebiliriz ki, İslâm düşüncesinde Ehlü's-sünne, Sâhibu's-sünne, Ehlü'l-hadis, Sâhibu'l-hadis ya da Ashabu'l-hadis gibi kavramlar, bunları kullanan yazarların eğilimine ve yaşadıkları dönemlere göre farklılık göstermektedir. Hatta aynı asırda yaşayan iki yazar bu kavramları farklı anlamlarda kullanabildiği gibi, aynı yazar da aynı kavramı birden fazla anlamda veya birini diğerinin yerine kullanabilmektedir.³³ Anlaşılan odur ki, bu kavram, tam bir tanımı yapılmaksızın toplumsal şuurda oluşan fakat içeriği tam belli olmayan zihnî birikim ve şifahi bir geleneğin nakli yoluyla kullanılagelmiştir. Bundan dolayı, ele aldığımız kavramla ilgili olarak burada bir tek çıkış yolu kalmaktadır ki o da bu kavramın kimliğini yani delaletini, onunla kimlerin, hangi oluşum ve fırkaların ifade edilmek istendiğini tesbit etmek ve bu yolla bir sonuca ulaşmaya çalışmaktır. Konuyu bu çerçevede tahlile geçmeden önce klâsik düşüncemizde yapılan Ehl-i Sünnet tasnifine örnek olmak üzere iki ünlü mütekellimin sınıflamalarını burada kaydetmekte yarar vardır.

Tarihte, genel olarak; Selef, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye ekollerinden oluştuğu kabul edilen Ehl-i Sünnet, Abdulkâhir el-Bağdâdî'ye (v. 429/1037) göre şu sekiz zümreden teşekkül eder:

1- Ehl-i bid'atın hatalarına düşmeyen kelâm âlimleri.

2- Ehl-i hadis ve Ehl-i re'y'e mensub olan ve Selef itikâdı üzere bulunan İmam Mâlik (v. 179/795), Şâfi'î (v. 204/819), Evza'î (v. 157/773), Sevrî (v. 161/777), Ebû Hanîfe (v. 150/767), İbn Ebî Leylâ (v. 148/765), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Dâvûd ez-Zâhirî (v. 270/883) ve diğer fukaha ve tabileri.

³³ Bkz. Kutlu, a.g.e., s. 44.

- 3- Ehl-i bid'at'ın inançlarına meyiletmeyen muhaddisler.
- 4- Ehl-i bid'at'a meyiletmeyen sarf, nahiv, lugat ve edebiyat âlimleri.
- 5- Kur'ân'ı Ehl-i Sünnet'in anlayışına uygun olarak anlayan müfessirler ve kırâat âlimleri.
- 6- Benimsedikleri prensipleri şeriâta ters düşmeyen Sûfiyye.
- 7- Ehl-i Sünnet itikâdı üzere bulunan cihad ehli.
- 8- Ehl-i Sünnet akîdesinin yayıldığı memleket ahâlisi.³⁴

el-Bağdâdî ile muasır olan bir diğer mütekellim ve mezhepler tarihçisi İbn Hazm (v. 456/1064) da Ehl-i Sünnet'i, bir bakıma teşekkül ettiği ve zaman içerisinde kapsadığı zümrelere göre tarif ederken, el-Bağdâdî'ninkine yakın şekilde, ama daha genel anlamda sınıflandırır. Ona göre Ehl-i Sünnet; sahâbe, tâbiûn, ashabu'l-hadis ve onlara tâbi fukahâ ile bunlara uyan ve yeryüzünün her tarafına dağılmış bulunan tüm avam tabakasıdır³⁵.

Bu noktada evvela şunu ifade edelim ki yaygın olan yanlış bir kanaatin aksine Ehl-i Sünnet doktrininin ilk fikir önderleri Eş'arî ve Mâtürîdî değildir. Onun için Ehl-i Sünnet tabirinin hicrî üçüncü asra kadar olan devredeki kullanılışı ile günümüze kadar devam edip gelen kullanımının ayrı olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Zira hicrî üçüncü asrın sonlarına kadar Eş'arîlik veya Mâtürîdîlik tarafından temsil edilen bir Ehl-i Sünnet'ten bahsedilemeyeceğine göre³⁶ bu dönemde, yani hicrî üçüncü asrın sonuna kadar geçen süreçte Ehl-i Sünnet'i kimlerin temsil ettiği sorusu ortaya çıkmaktadır.

Biz, bu sorunun cevabını Eş'arî'de bulmaktayız. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* isimli eserinde Ehl-i Sünnet doktrininin kendisinden önce belirlendiğini gösteren ve adına "Ashabu'l-hadis ve Ehlü's-Sünne'nin görüşleri" ismini verdiği bir akîde metni sunmaktadır³⁷ ki bu metin tetkik edildiğinde

³⁴ Bkz. El-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkahîr b. Tahir et-Temîmî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, tsz. s. 313-318.

³⁵ Bkz. İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Mısır, 1317 h., II, 113; krş. el-Makdisî, Şemsüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Beşârî, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, nşr. M.J. De Goeje, Leiden, 1906, s. 39.

³⁶ Kırbasoğlu, a.g.mak., s. 73.

³⁷ Bkz. el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr. Hellmut Ritter, Wiesbaden, 1980, s. 290-297.

burada Ehl-i Sünnet'ten kastın kendisinden önceki dönemin metodolojisini temsil eden Selef ya da bir başka isimlendirmeye Ashabu'l-Hadis olduğu anlaşılmaktadır³⁸. İşte Eş'arî, bu metne "Ashabu'l-hadis ve Ehlü's-Sünne'nin görüşleri" başlığını koyarken³⁹ bu suali cevaplandırmaktadır. Şu halde Ehl-i Sünnet doktrininin ilk temsilcileri, Eş'arî ve Mâtürîdî'den önce kendilerine Ashabu'l-Hadis denilen kimselerdir. Onlara bu ismin verilmesinin nedeni; kendilerinin bilhassa hadis alanındaki çalışmalarıyla meşhur olmuş olmaları⁴⁰, hadis tahsili, haberleri nakletmek ve hükümleri naslara dayandırmakla yetinip kıyasa başvurmamalarıdır⁴¹.

Dikkate şâyandır ki, Eş'arî mezkûr akîde metrine bu ismi koyarken Ashabu'l-Hadis'le Ehl-i Sünnet'i özdeşleştirmektedir. Öyleyse Eş'arî öncesi dönemde Ehl-i Sünnet demek, Ashabu'l-Hadis yani Selef demektir. İlgili metnin sonunda kendisinin de bu görüşleri paylaştığını kaydeden Eş'arî⁴², böylece Ehl-i Sünnet'in kendisinden önce mevcut bir metodolojiyi ifade ettiğini anlatmış olmaktadır. Burada şu hususa önemle işaret olunmalıdır ki, bu dönemde Ehl-i Sünnet terkinde yer alan Sünnet kavramı, fıkhi ve pratik mânâsından ziyade akîde ile ilgili ve bazen tamamen İslâm'ın karşılığı olarak kullanılmıştır⁴³.

Eş'arî öncesi dönemde Ehl-i Sünnet'in Ashabu'l-Hadis demek olduğunu şu rivayetler de bize göstermektedir: Eş'arî (v. 324/933), İbn Küllâb (v. 240/854)'tan bahsederken, onun kader görüşünün Ehlü's-sünne ve'l-hadis'in daha önce anlatmış olduğu görüşü gibi olduğunu söyleyerek⁴⁴ Ehl-i Sünnet ile Ashabu'l-Hadis'i kasdettiğini göstermiş bulunmaktadır.

38 "Selef" in Ashâbu'l-Hadis" anlamında onunla aynı zümreyi ifade etmek üzere kullanıldığı hususunda bkz. Kırbasoğlu, M. Hayri, *Ashâbu'l-Hadis'e Göre Allah'ın Sıfatları Problemi*, basılmamış doktora tezi, Ankara, 1983, s. 79 vd.

39 Bkz. el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 290.

40 Kırbasoğlu, *a.g.mak.*, s. 79.

41 Bkz. eş-Şehristânî, *a.g.e.*, I, 206.

42 Bkz. el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 297; krş. s. 211.

43 Kırbasoğlu, *a.g.mak.*, s. 79.

44 el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 298.

Ebû Hâtim er-Râzî (v. 275/888) de Ehl-i Sünnet'e ancak tek bir isim yakışır ki o da "Ashabu'l-Hadis'tir" derken⁴⁵, yaşadığı dönemde Ashabu'l-Hadis dışında bir Ehl-i Sünnet'ten bahsedilemeyeceğini, bir başka ifadeyle o çağda Ehl-i Sünnet'le kastolunanın Ashabu'l-Hadis olduğunu anlatmış olmaktadır.

İbn Kuteybe (v. 276/889) de bu konuda şunları söylemektedir: Bir adam bir şehre gitse ve orada Kaderiyye veya Mürcie'yi kendisine göstermelerini istese, insanlar küçük-büyük, kadın-erkek, avâm-havâs, sefihler ve sokaktaki herkes şüphesiz bu isimde kim varsa onu gösterirler. Eğer Ehl-i Sünnet'i göstermelerini istese, ona Ashabu'l-Hadis'i gösterirler.⁴⁶

Bu rivayetleri çoğaltmak mümkündür. Gerek zikrettiklerimiz, gerekse ilâve edilebilecek olanlar göstermektedir ki, Eş'arî'ye kadar Ehl-i Sünnet hareketinin önde gelen isimleri ile "Mihne" ve benzeri olaylarda sünni hareket ile Ehl-i Sünnet doktrinine şekil verenler Ashabu'l-Hadis'tir.⁴⁷

Bu dönemde Ashabu'l-Hadis, "Kitabü's-sünne" adıyla pek çok eser de telif etmiştir. Buradaki, "sünne" tabiri tamamen akîdeyle ilgili olarak Ashabu'l-Hadis'in inanç esaslarının bütününü ifade etmek için kullanılmıştır. Yani "sünne" Ashabu'l-Hadis'in akâid sistemine verilmiş bir isimdir.⁴⁸ Bu isim altında yazılmış eserler, Ashabu'l-Hadis'in itikatla ilgili hadis rivayetlerinden derledikleri akâide dairdir⁴⁹. Ehl-i Sünnet'in ilk temsilcileri konumunda bulunan Ashabu'l-Hadis'in Sünni⁵⁰, Eseriyye, Ehl-i hadis⁵¹ ve Selef⁵² gibi başka isimleri de vardır.

⁴⁵ es-Sâbûnî, *Akâdetü's-Selef*, s. 133.

⁴⁶ İbn Kuteybe, *Te'vîl*, s. 82.

⁴⁷ Kırbasoğlu, a.g. tez, s. 72.

⁴⁸ Kırbasoğlu, a.g. tez, s. 53.

⁴⁹ Kırbasoğlu, a.g. tez, s. 60-61. Örnek olmak üzere bkz. İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Amr, *Kitâbü's-sünne*, Beyrut, 1985.

⁵⁰ Kırbasoğlu, a.g. tez, s. 67.

⁵¹ Bkz. Yavuz, a.g.e., X, 527.

⁵² Hicrî beşinci asır müelliflerinden es-Sâbûnî (v. 449/1057), akîde alanında yazdığı eserine "Akâdetü's-Selef ve Ashâbu'l-Hadis" adını koyarak, "Selef'in Ashâbu'l-Hadis'in özdeş bir ismi olduğunu açıkça göstermiştir.

Ashabu'l-hadis'in itikâdî konulardaki hadisleri topladıkları eserlere "Kitabü's-sünne" denildiğini ve bu eserlerin muhtevalarının hadis rivayetlerinden teşekkül ettiğini dikkate alarak, Ehl-i Sünnet tabirinin Kitabü's-sünne sahiplerini, yani bu tür eserleri telif eden müellifleri ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmış bir kavram olduğunu söyleyebiliriz.

Klâsik dönem ulemasına ilaveten çağdaş araştırmacı Fazlur Rahman da Ehl-i Sünnet ile Ehl-i hadis'in aynı manâda kullanıldığını kabul eder ve ilk dönemlerde Ehlü'l-hadis ya da Ehl-i Sünnet isimlerinin belli bir zümre ya da hizbin adı olmadığını isabetle kaydeder.⁵³

Ehl-i Sünnet terkibine özellikle hicrî üçüncü asırdan sonra bazı kavram ilâveleri de yapılmış olup⁵⁴ bunlardan burada üzerinde durulması gereken ve en önemli olanı el-Cemâ'a'dır. Terkip bu ilâveyle Ehlü's-sünne ve'l-cemâ'a halini alır⁵⁵. Bu ilavenin hangi neden ve içerikle yapıldığı hususunda şunları kaydetmek açıklayıcı olacaktır.

Meşhur Mu'tezilî bilgin el-Câhuz'a (v. 255/868) göre Ehlü'l-cemâ'a kavramının ortaya çıkışı, itikâdî bir muhtevadan çok tamamen siyâsî içerikli olup, Emevî idaresinden kaynaklanmıştır. Hz. Hasan hilâfetten vazgeçip devlet idaresini bütünüyle Muaviye'ye teslim edince, Muaviye bu yılı "âmu'l-cemâ'a" yani birlik, bütünlük yılı diye adlandırmış ve bu isimlendirme buradan kalmıştır. Ancak el-Câhuz'a göre bu yıl birlik yılı olmamış; aksine insanların fırkalara ayrıldığı, zorbalığın hâkim olmaya başladığı yıl olmuştur.⁵⁶ Aynı görüşü çağdaş araştırmacılardan Muhammed Ammara da benimsemektedir.⁵⁷

⁵³ Bkz. Rahman, *a.g.e.*, s. 70 vd.

⁵⁴ Bu ilâveler için bkz. Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul, 1996, s. 99-100.

⁵⁵ Bkz. Ebû Hanîfe, *a.g.e.*, s. 52; eş-Şa'rânî, Abdulvehhâb b. Ahmed, *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir fi Beyani Akâidi'l-Ekâbir*, Beyrut, tsz. (Dâru'l-Ma'rife), I, 3. Ayrıca bkz. Macit, Nadim, *Ehl-i sünnet Ekolünün Doğuşu*, Erzurum, 1995, s. 30 vd.

⁵⁶ Bkz. Aycan, İrfan-Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara, 1998, s. 33.

⁵⁷ Bkz. Ammara, *Resâil*, I, 64; krş. a. mlf., *Mu'tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu*, çev. Vahdetin İnce, İstanbul, 1998, s. 42.

Fazlur Rahman'a göre de Ehlü's-sünne ve'l-cemâ'a'nın ortaya çıkışı siyâsi içeriklidir. O, bu konuda şunları söylemektedir: İslâm'ın dini tarihinin çok önemli bir özelliği –ki bu özelliğin ihmal edilmesi ya da dikkate alınmaması bu tarihin tamamıyla yanlış anlaşılmasına yol açabilir– siyâsi, dini ve fıkhi ayrılıklar cemaatin bütünlüğünü tehdit ettiği andan itibaren onun birliğini koruma fikrinin kendini göstermesidir. Bu birliğin bir çeşit sentez ya da orta yol, "sünne" olacağı fikri, aynı düşüncenin zorunlu bir sonucudur. Bundan dolayıdır ki, sünne ve cemâ'a terimleri sadece yan yana gelmiş iki terim değil, aynı zamanda birbirleriyle ilgisi olan iki kavram olarak da kabul edilmiştir. Gerçekten de daha başlangıcından beri İslâm Ortodoksluğunun en temel işlevi, dini gerçeği dikte etmek ya da tarif etmek değil, onu desteklemek ve ifade etmek olmuştur. Yine onun işlevi, Allah ile insan arasında bir aracı ya da gruplar arasında savaşılan bir grup olmak değil, istikrarı sağlamak ve dengeyi korumak olmuştur. Ortodoksluğu ortaya koyan failer özellikle Hadisçiler'dir (Ehlu'l-hadis).⁵⁸ Ehlü's-Sünne ve'l-cemâ'a fikri, her ne kadar ilk dönemlerde siyâsi zorunluluktan ortaya çıkmış ise de, daha sonraları kelâmi ve fıkhi alanlarda da kendini göstermesi kaçınılmaz olmuştur. Zira siyâsi fırkalar kendileri için kelâmi, ahlâki ve fıkhi bir temel ortaya koymaya yönelmişlerdir.⁵⁹

Durumu böyle tesbit eden Fazlur Rahman, Ehl-i Sünnet'in daha sonraki dönemi için şu tenkidi yapmaktadır: Ne var ki, başlangıçta itidal, arabuluculuk ve birleştirme iddiasıyla ortaya çıkan ve ilk dönemlerde bu özelliğiyle etkili de olan Ehlü's-sünne ve'l-cemâ'a, sistemlerinin içeriğinin tamamen gelişmesinden sonra, bizzat kendileri otoriter, katı ve hoşgörüsüz olmuşlardır. Birleştirici ve böylece karşıt unsurları bünyesinde eritici bir güç olmaya devam edeceği yerde, tüm reddedici ve dışlayıcı tavırlarıyla birlikte hizipler arasında bir hizbe dönüşmüş⁶⁰, kendi düşünce ve metodolojilerini benimsemeyenleri Ehl-i bid'at ve benzeri suçlayıcı ve mahkûm edici kavramlarla adlandırıp dışlamaya başlamıştır.

⁵⁸ Bkz. Rahman, Fazlur, *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, çev: Salih Akdemir, Ankara, 1995, s. 65-66.

⁵⁹ Rahman, *a.g.e.*, s. 70.

⁶⁰ Rahman, *a.g.e.*, s. 100.

Ehlü's-sünne ve'l-cemâ'a'daki "cemâ'a" kavramının siyâsi içerikli olduğunu diğer bazı çağdaş araştırmacılar da kabul etmektedirler. Montgomery Watt, kavramın oluşumunu müslümanların zihinlerinde mevcut olduğunu söylediği, ümmetin birliği yolundaki kuvvetli duyguya atfetmektedir. O'na göre bu duygu Ehlü's-Sünne ve'l-cemâ'a adında "cemâ'a" kelimesi kullanılarak ifade edilmiştir.⁶¹

Seyyid Hüseyin Nasr ise kavramın ortaya çıkışını Hz. Peygamber'in vefatını müteakiben ortaya çıkan hilâfet sorununa bağlamaktadır. Ona göre bu sorun çözülmeye çalışılırken halifenin Hz. Ali olmasını isteyen küçük bir gruba (şî'a) karşılık, çoğunluk Hz. Ebû Bekir üzerinde mutabakâta vardılar ki, işte bunlara "görüş birliği ve sünnet topluluğu" anlamında Ehlü's-Sünne ve'l-cemâ'a denildi.⁶²

Ehlü's-sünne ve'l-cemâ'a kavramının tarihsel süreçte ortaya çıkışıyla ilgili görüşleri böylece kaydettikten sonra şunları ifade etmek isterim ki; Ehlü's-sünne ve'l-cemâ'a kavramı, yukarıda işaret edilen olaylar sonucunda kullanılmadan önce de Müslümanların zihinlerinde mevcuttu. Zira kavramdaki Ehlü's-sünne ifadesi, aynen olmasa da ona işaret edecek muhtevada 73 fırka hadisleri olarak bilinen rivayetlerde "Ben ve ashabımın yolu üzere olanlar" şeklinde soyut ve mutlak, "cemâ'a" kavramı ise doğrudan bu lafızla geçmektedir.⁶³ Ancak her iki kavram da bu rivayetlerde herhangi bir fırkayı kasd ve tayin etmeksizin mutlak anlamda yer almaktadırlar.⁶⁴ Dolayısıyla yukarıda kaydedilen olaylar ortaya çıkınca Müslümanlar, açıkça ifade etmeseler de, zihinlerinde var olan bu ifadelerle göndermede bulunarak Ehlü's-sünne ve'l-cemâ'a kavramını kullanmaya başlamışlardır.

Şu halde Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a kavramı, ilk dönemlerde doktrin farklılıklarından ötürü onu diğerlerinden ayırmak için değil; siyâsi ve ictimâi zorunluluktan doğmuştur. Bu zorunluluk ise, çeşitli siyâsi-sosyal olayların zuhuru neticesinde cemaatin dağılması ve ictimâi bütünlüğün kaybolması

⁶¹ Bkz. Watt, *a.g.e.*, s. 334.

⁶² Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm, İdealler ve Gerçekler*, çev. Ahmet Özel, İstanbul, 1985, s. 169.

⁶³ bkz. Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 24-27.

⁶⁴ bkz. Özler, *a.g.e.*, s. 24-27.

tehlikesidir. Bu çerçevede, parçalanma tehlikesi gösteren bütünlük, Sünnet kavramının Müslüman zihninde var olan öneminden istifadeyle içeriği itikâdi ve fıkhî bir muhteva ile de doldurularak bu isimlendirme ile sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu anlamda kavramda yer alan cemâ'a kelimesi tamamen siyâsi-sosyal bir içerik arz ederken, sünne kavramı Hz. Peygamber'in hadislerinden tamamen bağımsız olmasa da, daha çok, eskiden beri süregelen anlayış, gelenek, örf ve genel kabul anlamında kullanılmış olmalıdır. Bu anlamda kavramın zıttı olan Ehl-i bid'at ise önceden var olan anlayışa karşın farklı fikir beyan edenler, değişik yorum ve izahlarda bulunanlar ve geleneğin aksine yeni bir metot izleyenleri ifade etmektedir.

Ehlü's-sünne ve'l-cemâ'a'daki "cemâ'a"nın toplulukları dışlamaksızın, toparlayıcı ve kuşatıcı bir anlam ifade edebilmesi için, tarihsel düşüncemizdeki Ehl-i bid'at tasavvur ve tanımlamasının değiştirilmesi gerekmektedir. Kanaatimizce ancak bu durumda ve bu anlamda Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a kavramı belli bir zümreyi değil, bütün fırkaları kuşatıcı olmuş olur. Değilse, sonradan ortaya çıkan yeni ve farklı anlayışları ıstilahe anlamda bid'at olmakla suçlamak bu birliği zedeleyici bir yaklaşım olacaktır.

Şu halde, yeni düşünceler "cemaat"ın bir yeni bakışı olarak değerlendirilirse Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a kavramı diğer ekolleri de kapsayarak, onları da bu bütünlüğün içinde eritmiş, böylece gerçek muhtevasına kavuşmuş olur. Zira sünne kavramını bütünüyle Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri ile eşitlersek hicrî iki ve üçüncü asırlarda ortaya çıkan kelâmi-felsefi tartışma konularının tamamını Hz. Peygamber'in sünnetinde bulmak imkânsız, dolayısıyla bu tartışan taraflardan birini ya da bir kısmını Sünnet ehli (Ehl-i Sünnet) olarak isimlendirmek mümkün olmaz.

Netice olarak şunlar söylenebilir:

Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a kavramının oluşum süreci, ortaya çıkışı ve ilk dönemlerde hangi içerikte kullanıldığı net olarak bilinmemektedir. Ancak, şu kesindir ki bu kavram, İslâm düşüncesinin ilk temel kaynağı Kur'ân'da yer almadığı gibi Hz. Peygamber'in beyanlarında yer aldığına dair herhangi

bir veri de bulunmamaktadır. Ancak, sünnet ve cemâat kelimeleri ayrı ayrı olmak üzere Rasûlüllah'ın farklı ifadelerinde yer almıştır. Dolayısıyla sünnet ve cemâat kavramlarını bir fırkayı ifade edecek biçimde özel bir anlamda değil de genel anlamda yorumlamak gerekir. Gerçekte bu iki kavram Müslümanların birliğini ve kardeşliğini vurgulamakta, fitneden uzak olmalarını hatırlatmakta, İslâm'ı anlamada ve dinamizmini korumada bir yöntem ve davranış biçiminin yolunu göstermektedir⁶⁵. Bu dalalet ise ancak, kavramları bir fırkaya nisbet ederek değil, aksine, temel inanç ilke ve değerlerini kabul eden tüm İslâm fırkalarını içerecek şekilde değerlendirmekle gerçekleşir.

Ehlü's-Sünne ve'l-Cemâ'a kavramı Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in ifadelerinde yer almadığına göre dini değil; İslâm düşüncesi içerisinde sonradan oluşturulmuş, geleneğe ait kültürel bir kavramdır. Dolayısıyla bu içerik ve kimlik tartışmaya ve yeniden tanımlanmaya açıktır.

Şimdilik ulaşılmış bulunduğumuz sonucu böylece ifade ettikten sonra bu noktada kavramın yeniden tanımlanması etrafındaki düşüncelerimizi de belirterek konu hakkında genel bir değerlendirme yapabiliriz.

İlk devirlerde Selef uleması akîde alanında, dönemlerinde felsefi tartışmaların fazla olmaması nedeniyle nakille yetinmişler, akli tartışma ve münakaşalara fazla girmemişlerdir. Bu dönemde yazılan eserlere bakıldığında bu durum açıkça gözükür. Bu anlayış ve metot o dönem için normal ve geçerli kabul edilebilir. Zira bu devir İslâm'ın ilk asırdır ve düşüncenin inşası değil, aslî kaynaklar olarak Kur'ân'ın toplandığı ve Sünnet'in tedvin edildiği dönemdir. Ancak, sonraki dönemlerde, özellikle hicrî üçüncü asırdan itibaren gelişen zihnî ve kültürel şartlar sonucunda Kelâm sahasına akıl da bir değer olarak katılmış, naklin yanında akla, akli düşünceye de gerekli yer verilmiştir. Metodolojik bir zorunluluk olarak ortaya çıkan bu durum, aslında isabetli olmuştur ve bunun Kur'ân ve Sünnet'e ters düşen hiç bir tarafı da yoktur. Başından sonuna kadar, insanları akli tefekkür ve istidlale çağırın bir kitabın böyle bir metotla çatışması düşünülemez.

⁶⁵ Bkz. Macit, *a.g.e.*, s. 37-38.

Şu halde, Kelâm sahasında akli ilk kullananlar Ehl-i bid'at diye isimlendirilmiş iseler bu adlandırma sadece o döneme kadar süregelen nakilci metottan ayrılmayı ifade etmekten başka bir anlam taşımamalıdır. Bu anlamda Ehl-i bid'at, bid'at kavramının sadece lügavî delaletiyle o zamana kadar kullanılmayan bir metodu kullanmayı başlatanlar olarak anlaşılmalı ve asla bir suçlamayı ifade etmemelidir. Aksine, çağın ortaya koyduğu gerekleri göz önünde bulundurarak itikâdî düşünceye yeni bir veche ve metot kazandıranlar anlamında bir yeniliği, yeni bir metodoloji arayışını ifade etmelidir. Onun için, bid'at tabiri ıstılahi anlamda⁶⁶ anlaşılmalıdır. Kaldı ki, bu akli metodu kullananlar ıstılahi anlamda bid'at ehli olacak iseler; Mâtürîdî ve Eş'arî sonrası sünni kelâmcılar da bu anlamda Ehl-i bid'at olmuş olacaktırlar. Çünkü onlar da Selef'in aksine dini düşünce alanında akli kullanmışlardır. Bu durumda ise Kelâm ehlinin tamamı; akîde alanında akla rol ve yer verenler anlamında Ehl-i bid'at olmuş olurlar ve bu anlamda meselâ, Mu'tezile ile Mâtürîdiyye ya da Eş'ariyye arasında bir fark kalmamış olur.

Yalnız burada bir hususa işaret edilmelidir ki o da şudur: Şayet Ehl-i Sünnet kavramı ilk dönemlerde husûsen Ehl-i Hadis'i ifade ediyor ve daha sonra ortaya çıkan Mu'tezile ve diğer ekoller, hadisi kabul etmeyenler anlamında Ehl-i bid'at olmakla suçlanıyor iseler, burada her ekolün hadis karşısındaki tutumu önemle tartışılmalı, bu husus yeniden ve dikkatle kendi kaynaklarından değerlendirilmelidir. Evvela şunu söylemek gerekir ki, İslâm'a müntesip hiç bir ekolün hadisi kökten reddetmesi düşünülemez. Tartışılabilir olan sadece onların hadis metodolojileridir. Bu bağlamda mesela Mu'tezile'nin düşünce sistematüğünde hadise yer verildiği ve onların hadisleri kabul ettikleri bilindiğine göre⁶⁷, tartışma konusu olabilecek olan onların ilk üç asırdaki ulema kadar hadise yer verip vermedikleridir. Hicrî birinci asırdan sonra gelişen fikri yapı içerisinde ilk asırda olduğu şekliyle nakilci ve

⁶⁶ İstılahi anlamda yapılan bid'at tanımlarından birisi şöyledir: Bid'at, şerfiata muhalif olması nedeniyle onunla çatışan, ona ters düşen ve onda bir fazlalık ya da noksanlığa sebep olan şeydir. Bkz. İbnü'l-Cezvî, Cemaleddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman el-Bağdâdî, *Telbîsü İblîs*, Beyrut, 1404/1989, s. 17. Farklı tanımlar için bkz. Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde Ehl-i sünnet Ehl-i bid'at Adlandırmaları*, Erzurum, 2001, s. 56 vd.

⁶⁷ Bkz. Hansu, Hüseyin, "Mu'tezile'nin Sünneti İnkâr Ettiğine Dair İddialar Üzerine", *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, Ankara, 2003, s. 239 vd.

teslimiyetçi bir metot izlenemeyeceğine göre naklin, özellikle hadisin bu cedel ve tartışma ortamında fazla yer almayacağı açıktır

Şu halde tarihi gelişim iyi takip edilmeli ve tarihi şartlar doğru değerlendirilmeli, ancak ondan sonra bir hükme varılmalıdır. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet ve Ehl-i bid'at isimlendirmeleri bu tarihi gelişim sürecinde yeniden ele alınmalıdır. Bize öyle gözükmektedir ki çağın şartlarına uygun bir metodu benimseme anlamında, bugün zihinlerimizde yerleşmiş olan Ehl-i Sünnet ile Ehl-i bid'at arasında çok ciddi ve böyle bir ayrımı ve farklı isimlendirmeyi gerektirecek yeterli sebepler ve köklü doktrin farklılıkları mevcut değildir.

Şu halde tarihi mirasımızı ikiye bölerek Ehl-i bid'at diye isimlendirilen kültürün ötelenip sanki bize ait değilmiş gibi bir muameleye tabi tutulması doğru değildir. Fikrin, düşüncenin Sünnisi bid'âsi olmamalıdır. Var olan problemi, halis niyet ve samimiyetle çözmeye çalışan her fikir ve çaba, yanlış da olsa saygı görmelidir. Ve biz, bugün karşılaştığımız her hangi bir problemi çözmeye çalışırken, tarihi geleneğin aksine hiçbir ayırım gözetmeksizin kaynakların tamamından istifade etmeliyiz, edebilmeliyiz. İlmin ve düşüncenin evrenselliğinden hareketle kendi kültür ve medeniyetimizin dışındaki dünyadan istifade ederken; kendi kültürümüzün ve fikri birikimimizin bir kısmını Ehl-i bid'at damgasıyla yaftalayıp dışlamak, "ötekiler" anlayışıyla onları görmezden gelmek hiç doğru olmasa gerekir. Tarihte ortaya çıkan fikirleri ve bunlar etrafında oluşan fırkaları, dönemlerinin psiko-sosyal şartları bağlamında, mezhep taassubundan uzak olarak objektif bir tavırla okur ve değerlendirirsek onların hemen hepsinin İslâm düşüncesine müsbet anlamda katkı sağladıklarını anlarız.

Ne yazık ki, itikâdî düşünce alanında ortaya çıkan yeni yorum ve yaklaşımlar, İslâm düşüncesinin farklı bir açılımı ve ivme kazanması olarak değerlendirilmek yerine; ilk asırlardaki tepkisel davranış şekli aynen devam etmiş ve işte o tepkiselliğin ortaya çıkardığı Ehl-i bid'at isimlendirmesi suçlayıcı, dışlayıcı mahkûm edici bir anlayışla asırlar boyu kullanılmıştır.

Hele, bu kavramla eş anlamlı olmak üzere türetilen Fırak-ı dâlle (sapık fırkalar), Ehl-i dalâl (sapkınlar zümresi), Ehl-i ehvâ (kafalarına göre hareket edenler), Ehl-i zeyğ (sapkınlar topluluğu) gibi isimlendirmeler de dikkate a-

lnursa bu konuda ne kadar aşırı gidildiği daha iyi anlaşılır. Böylece İslâm düşüncesinde, biri Ehl-i Sünnet, diğeri Ehl-i bid'at olmak üzere iki kutuplu bir dünya oluşturulmuştur. Ama, bu iki dünyayı birbirinden ayırmayı gerektirecek fikri, daha önemlisi itikâdi ve ameli alanda ciddi ve temel farklılıkların olup olmadığı üzerinde pek düşünülmemiş gibi gözükmektedir.

Onun için tarihi süreçte ortaya çıkmış düşünce ve yorumları Ehl-i bid'at ve benzerleri gibi, itham edip suçlayıcı ve mahkûm edip dışlayıcı adlandırmalardan kaçınarak onların tamamından istifade etme yoluna gidilmelidir. Zira, aralarında ihtilâflar olsa da onlar için, Eş'arî (v. 324/936)'nin de ifade ettiği gibi⁶⁸, "İslâm" ismi yeterlidir ve hepsine şâmindir, başka isim ve sıfatlar aramaya gerek yoktur.

Gazzâlî'nin çok isabetli bir şekilde belirttiği gibi tarihte ortaya çıkmış fırkaların görüşleri ictihad mesabesinde⁶⁹, dolayısıyla bunların hepsinden gerektiği ölçüde istifade edilmelidir.

Hz. Peygamber'in vefatını müteakip ortaya çıkan, dini nitelik taşıyan bütün oluşumlar, dinin anlaşılma biçimleridir. Bütünüyle beşerî olan bu tür oluşumların İslâm'la özdeşleştirilmesi, hem İslâm'ın evrenselliğine, hem de insan gerçeğine aykırı olacaktır. Beşerî nitelik taşıyan bütün olgu ve oluşumlar, tabiatı gereği, her türlü tahlil ve tenkide açık olacağı için, dinin bu anlaşılma biçimlerinin din gibi mütalaa edilmesi ve bu nedenle gelecekteki din anlayışının geçmişe göre şekillenmesi İslâm'ın evrenselliği ile bağdaşmayacaktır. Hiç kuşkusuz, her mezhebin, İslâm'la örtüşen bir yanı mutlaka vardır. Ancak, hiçbir mezhep ya da bazı mezhepler İslâm'la asla özdeşleştirilemez⁷⁰

Kanaatimizce, fırkaların adları fikir önderlerine veya ortaya çıkış sebeplerine işaret eden tarihi birer kimlik olarak muhafaza edilebilir. Ancak, fırka isimlerinin dini değil, sadece sosyolojik birer kimlik oldukları hatırlanarak, bâtinî yorum ve yaklaşımlar (Bâtiniyye)⁷¹ dışında, onların tamamı Ehl-i Sün-

⁶⁸ Bkz. el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 1-2.

⁶⁹ Bkz. el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, nşr. İbrahim Ağâh Çubukçu-Hüseyn Atay, Ankara, 1962, s. 250.

⁷⁰ Onat, Hasan, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara, 2003, s. 127, 129-130.

⁷¹ Batiniyye ile kastolunan, İslâm dininden olduğu kesinlikle bilinen hususlardan birini veya birkaçını inkâr eden veya inkâra götürecek tarzda te'vil eden, Kur'ân ve *Sünnet*'in ruhuna, nassın zahir ve muhtevasına tamamen zıt, onunla doğrudan çelişen şeyler söyleyen grup-

net olarak adlandırılmalı ve hepsi İslâm düşüncesi içindeki fikir mektepleri olarak telakki edilmelidir.

Şüphesiz ki, böyle bir telakki bu ekollerin ortaya koydukları tüm yorum ve anlayışların doğru olarak kabul edilmesi gerektiği anlamına gelmez. Ancak, hemen burada ifade edelim ki doğru beyan ve fikrin hiçbir anlamda aidiyeti asla aranmamalıdır. Dolayısıyla, tarihsel düşünce geleneğimizde yerini almış bulunan ekollerin ortaya koydukları görüş ve düşünceleri benimseyip benimsememek, düşünebilen her insanın en tabii hakkıdır. Bu hakkı saklı tutmakla birlikte fırkaların farklı ve bizce benimsenmeyen görüşlerinden dolayı bu kültürün müntesiplerinin bir kısmını Ehl-i bid'at, Ehl-i ehvâ, Ehl-i dalâl, Fırak-ı dâlle gibi suçlayıcı, mahkûm edip dışlayıcı adlandırma ve tavırlardan kaçınılmalıdır.

Şunu da ilave etmek gerekir ki sadece entelektüel düzeyde tartışılmış fikirlerden dolayı, işin hakikatinden gerçek anlamda haberi olmayan, olması da pek mümkün gözükmeyen ilgili ulemanın mensubu buldukları halkı da aynı adlandırmalarla niteleyerek onlara da aynı hükmü verip yargılamak, tarihi tutumun aksine, doğru ve tutarlı olamaz⁷².

Tarihin dürüp ortadan kaldırdığı ihtilafları bütün sonuçlarıyla günümüze taşımaya ve hâlâ aynı şeyleri tartışmaya gerek yoktur. Geleneği sorgulama taraftarı olanlar için bu doğru olduğu gibi, gelenekten yana olanlar için de doğru olan bu olsa gerektir. Değilse, geleneği, tarihte oluşmuş devâsa kültürümüzün sadece bir kısmına sahip çıkıp, diğer tarafını görmezlikten gelmekten ibaret sanmak bize göre yanlıştır.

Bu düşüncelerle sözlerimi burada bitirirken, geçmişten günümüze İslâm düşüncesine katkıda bulunmuş herkesi saygı ve minnetle anıyorum.

lardır. Bkz. Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmine-Giriş*, İstanbul, 1981, s. 221. krş. el-Gazzâlî, *Fedâihu'l-Bâtıniyye*, tah. Abdurrahman Bedevî, Kahire, 1382/1964, tercemesi için bkz., *Bâtınlığın İcyüzü*, çev. Avni İlhan, Ankara, 1993.

⁷² Felsefi ve entelektüel birikimden uzak toplumu ulemanın savunduğu düşünce sistemiyle özdeşleştirebilmenin güçlüğü hakkında örnek olmak üzere bkz. *Aylık Dergi*, Ehl-i Sünnet Özel Sayısı, Ankara, 1985/I-II.